

Szigetvári Péter—Törkenczy Miklós
Pseudo-Kratülosz

Bevezetés

Kedves egybegyűltek, mivel mindketten rendkívül jámbor és békés természetűek vagyunk, úgy gondoltuk, vitatkozás helyett inkább egy dialógust fogunk előadni, rádiójáték-szerűen (mivel nem volt időnk kívülről megtanulni). A mérvadó klasszika filológusok által Platónnak tulajdonított dialógus nemrég került elő egy viszonylag jó állapotban lévő papiruszon. A budai várban, a Nyelvtudományi Intézet volt épületének pincéjében egy „Névtani dolgozatok” feliratú, a költözéskor hátrahagyott dobozban porosodott — csoda, hogy korábban nem találta meg senki. Helyszín: az ókori Athén, Hermogenész és Kratülosz beszélgetnek.

HERMOGENÉSZ

De jó, hogy látlak kedves Kratüloszom. Képzeld mi történt: a minap gyanútlanul teszek-veszek a csarnokban, mikor rámcörren a mi jó Kingaszunk, és kérdezi, nem vitatnánk-e meg nyilvánosan is a híres Szteriadész állítását, miszerint a proszodeia nem létezik.

KRATÜLOSZ

Ó Hermogenész, minő csodálatos egybeesés. Magam is ezen a problémán tépelődöm már hónapok óta. Menjünk tehát. Mivel a híres Szteriadész jelenleg a tengeren túl időzik, csak szellemét tudjuk megidézni, reméljük nem vétünk nagyot ellene, és nem fogja azt mondani, mint Aranyászjú Johannész: gondolta a fene.

HERMOGENÉSZ

Akkor röviden összefoglalom: azt állítja Szteriadészünk, hogy tévedünk, ha azt hisszük, hogy beszéd közben proszodeia keletkezik vagy esetleg azt, hogy a proszodeia már elménkben is létezik. (Proszodeián az egyszerűség kedvéért most értsük a szüllabák szerkezetét.) Szerinte ugyanis minden olyan jelenség, amelyet mi (szerinte hibásan) a proszodeia segítségével magyarázunk, magyarázható a fonétikai kulcsok, a percepció megkívánta szükségszerűségekkel is.

Na de ha ez így van, akkor mivel nekünk is, és a mi demokrata Szókratész mesterünk szerint a barbároknak is, ugyanolyanok a beszédszervei, tehát mivel minden halandóra ugyanazok a fonétikai szabályszerűségek vonatkoznak, miért vannak különböző fonológiai szabályok a nyelvekben, miért beszélünk mi érthetően, míg a barbárok csak vartyogni tudnak? Úgy vélem, helyesen kérdezi a civódó Kayosz (akit ellenségei Káosznak is neveznek): Ha így áll a dolog, miért vannak a nyelvek között egyáltalán hangtani különbségek? Mit felelne erre Szteriadészünk?

KRATÜLOSZ

Azt, hogy a katholikosz. . . (hogyis mondjam, univerzális) percepciós skálákat a barbárok más-hogy osztják fel, mint mi. A helyes alakot azután a tengeren túl igen népszerű Optimalitás Elmélet szerint számolhatjuk ki. Viszont még a barbárok sem beszélhetnek akárhogy, mert a lehetséges nyelveket szabályozza a skálák zártsága, vagyis hogy az adott skálának csak egy összefüggő szakaszát választhatja ki egy-egy nyelv, ahogy azt a cinikus bölcs, Rebrosz és társa, az izgékony lándzsarázó Trónosz barátaink is oly helyesen megállapították.

A szülabákra épülő elmélet például azt mondja: az aspirált mássalhangzók a szótagkezdetben erősen aspiráltak, a kódában viszont elvesztik az aspirációjukat. De miért? kérdezheti az isteni Szteriadész.

HERMOGENÉSZ

Pofonegyszerű: jól tudjuk, hogy a kódá gyenge helyzet, ott gyengülnek a mássalhangzók vagyis elvész a különbség az aspirált és az aspirálatlan hang között.

KRATÜLOSZ

És vajon honnan tudjuk Hermogenészem, hogy gyenge helyzetű a kódá és erős a kezdet, ha-csak nem onnan, hogy az előbbiben gyengülést tapasztalunk, vagyis a különbségek hiányát, az utóbbiban viszont nem?

HERMOGENÉSZ

Na jó, igazad van. De akkor mit mondana erre Szteriadész?

KRATÜLOSZ

Egyszerű! Egyáltalán nem a szülabákról van szó. A szülabák csak kimérák. Hallott valaha halandó szótaghatárt? Vagy szótagösszetevőt? A proszodeia határait és szerkezetét emberi fül nem hallja. És ráadásul süükségtelenek is, hiszen a proszodeia követezik a szegmentumok egymásutániségából. Miért ne hivatkozzunk tehát közvetlenül a szegmentumok egymásutániségára? Vagyis aspiráció nem a szülabák elején van, hanem ott, ahol a mutát (vagy ahogy a barbárok mondják: zárhangot) magánhangzó, esetleg szonoráns követei. Ez a kódában nem fordul elő, ott a mutát másik zárhang követei, vagy éppenséggel semmi, így ott az aspiráció elvész, mivel nehezen hallható.

HERMOGENÉSZ

És azok a barbárok, akik nyelvében még ebben a nehezen hallható helyzetben is aspirált a zárhang? Azokkal mi van? Azoknak talán élesebb a hallásuk?

KRATÜLOSZ

Nem, csak az ő nyelvükben fontosabb az aspiráltak aspiráltságához való hűsége, mint a fonétikai kulcsok viszonylagos hallhatósága. Ráadásul egészen bizonyosak lehetünk abban, hogy az ilyen nyelvekben az aspiráció a könnyebben felismerhető helyzetekben sem vész el. Vagyis a skálát egy ilyen nyelv másképp osztja fel, de látható, hogy a skála mindenkinek azonos. Olyan nyelvet egészen biztosan nem találunk még Héraklész oszlopain túl sem, amelyben a nehezen felismerhető aspiráció megmaradna, de a könnyebben felismerhető nem.

HERMOGENÉSZ

Meggyőztél. Akkor próbáljunk most meg mesterünk, Szókrátész módszerével élni. . .

KRATÜLOSZ

Tényleg hová tűnt Szókrátész?

HERMOGENÉSZ

Haza kellett mennie, tudod, Xanthippé nem tűri, hogy késsen. De ha már a thrák Szteriadészről is úgy beszélünk, hogy nincs közöttünk, Szókrátész módszerével is élhetünk anélkül, hogy itt lenne. Szóval, hogyan hozhatnánk zavarba Szteriadészt?

KRATÜLOSZ

Vajon mit tudna kezdeni Szteriadész egy olyan jelenséggel, ami nem egymás melletti hangokra hivatkozik? Merthogy ő csak az elhangzó felszíni hangsort veheti figyelembe, mögöttes, autoszegmentális egymásmellettségről ő nem vehet tudomást. Egy hang felismerhetőségének kulcsai pedig nyilván csak a szomszédos hangokban lehetnek. Ismersz ilyen nem lokális jelenséget?

HERMOGENÉSZ

Naná, hogy ismerek. Itt van például a belfasztoszi Harrisz által is tárgyalt fonotaktikai jelenség az albion barbárok nyelvéből. Azok a barbárok bizonyos esetekben ejtenek egy jottát az *ú* előtt pl. *mjúzik*, más esetekben viszont nem, pl. soha nem mondják azt, hogy *rjúl* vagy *csjú*. Ez a jottát megelőző mássalhangzón múlik. . .

KRATÜLOSZ

Ezen Szteriadész csak nevetne: nyilvánvaló, hogy a két mássalhangzó közti átmenetben rejlik a kulcs.

HERMOGENÉSZ

Igenám, de a dolognak még nincs vége. Ugyanis az öregebb barbárok beszédében az *l* után bizonyos esetekben van jotta, pl. *ljúk*, más esetekben viszont nincs, egyikük sem mondja azt, hogy *bljú*, csak azt, hogy *blú*.

KRATÜLOSZ

Talán arról van szó, hogy két mássalhangzó után már nehezebb felismerni a jottát?

HERMOGENÉSZ

Mondhatnánk, csak hogy ugyanazok az öreg, akár fogatlan barbárok, akik *ljúkot* mondanak, *bljú*t viszont nem tudnak, könnyedén kimondják azt, hogy *szljú*. Úgy tűnik tehát, hogy nem egymás melletti hangok között van fonotaktikai korlát, hiszen ezek a barbárok azt is mondják, hogy *bjúti*, meg azt is, hogy *szjú*t. Csak a *sz*-t követő *l* után képesek jottát ejteni, ha bármilyen más mássalhangzó előzi meg az *l*-t, akkor nem. Vajon mit mondana erre a bölcs Szteriadész?

KRATÜLOSZ

Kerberosz legyenek, ha meg tudom mondani. Ezt talán még a titokzatos gondolatú itáliai Burdziosz sem tudja.

Mivel lehetne még megizzasztani a beretvaeszű Szteriadészt?

HERMOGENÉSZ

Vajon mivel? Megvan: olyasvalamivel, ami nincs és mégis van! Nem hallható, de ugyanakkor fonológiai szerepe mégis van.

KRATÜLOSZ

El nem tudom képzelni, mi járhat az eszedben, Hermogénészem!

HERMOGENÉSZ

Pedig egyszerű, kedves Kratülosz, az Ókeánoszon túli legendás Szapírosz által egykoron leírt fantomszegmentumokra gondolok.

KRATÜLOSZ

Mik azok a fantomszegmentumok?

HERMOGENÉSZ

Mondok egy egyszerű példát. A fürkész Szapírosz, amikor a vad és zabolátlan athabaszkoszok földjén járt, éles elmével észrevette, hogy ezek a barbárok úgy érzik, hogy bizonyos, észlelhetően magánhangzóra végződő szavak mássalhangzóra végződnek. Pl. két szó van az athabaszkoszok nyelvében, melyeket egyaránt *dini*-nek ejtenek. Az egyikről, amely azt jelenti „ez”, azt tartják (a hangzásnak megfelelően), hogy magánhangzóra végződik. A másikról viszont, amely azt jelenti „hangot ad” azt állítják (a hangzás ellenében), hogy mássalhangzóra, sőt kifejezetten *t*-re végződik.

KRATÜLOSZ

Talán a szirének téveszthették meg az athabaszkoszokat? Vagy a fürkész Szapírosz a szférák zenéjét hallotta volna?

HERMOGENÉSZ

Egyik sem, barátom. Szapírosz tanult fonétikus volt, megfigyeléseit ma is mindenki elfogadja, az athabaszkoszoknak pedig az volt a szájukon, ami a szívükön, azaz a fonológiájukban. Az athabaszkoszok azért gondolták, hogy a „hangot ad” jelentésű *dini* *t*-re végződik, mert — bár magában magánhangzó van a végén — vannak olyan alakjai, melyek *t*-re végződnek.

KRATÜLOSZ

Ne haragudj, Hermogenész, de ez Szteriádész elmélete szempontjából édesmindegy: a barbárok (akik azért mégiscsak emberek, mint mi) olyan dolgot hallanak, ami nem hangzik el! Szteriádész ezzel aztán semmit sem tud kezdeni! Ráadásul számos más ilyen példa is eszembe jutott: pl. az albioni barbárok nem rotikus törzsében vannak olyan szavak, melyek fantom *r*-re végződnek: izoláltan olyanok, mint bármilyen más, magánhangzóra végződő szó és mégis, ha a következő szó magánhangzóval kezdődik, a fantom *r* megjelenik. Vannak olyan beszélők, akiknek *Ka* (a kígyó) ugyanúgy hangzik, mint *car* (az autó), de *Ka is* (a kígyó) nem ugyanolyan, mint *car is* (az autó).

HERMOGENÉSZ

Hohó, Kratülosz, ne olyan sebesen, ne kapkodj, mint Zeusz a ménkűhöz! Akkor lenne igazad, ha Szteriádész elmélete csak a fonétikai kulcsokról szólna. Ő azonban azt mondja, hogy a fonétikai kulcsokon túl, a szavak viselkedését a paradigmatis viszonyok is befolyásolják.

KRATÜLOSZ

Titokzatos vagy, mint egy delphoi-i jóslat! Mi fán teremnek a „paradigmatikus viszonyok”?

HERMOGENÉSZ

Mondok egy egyszerű példát: jól tudjuk, hogy az albioni barbárok másként ejtik a *mistake* „hiba” és a *mistime* „rosszul időzít” szavakat.

KRATÜLOSZ

Igen, a *mistake* *t*-je nem aspirált, a *mistime* *t*-je viszont igen.

HERMOGENÉSZ

Helyes, Kratülosz. Mármost, úgy tűnhet, hogy ez kellemetlen Szteriadész számára, hiszen ugyanabban a nyelvben, ugyanabban a környezetben, hol van aspiráció, hol nincs (pedig egy nyelvben csak egy felosztása lehet a percepció hierarchiának). Szteriadész azonban ezt tanítja: a különbség annak tudható be, hogy a *mistime* paradigmaticus viszonyban van a *time* szóval, melynek aspirált *t*-jét ezért átörökli — ezzel szemben a *mistake* nincs ilyen viszonyban a *take* szóval, s ezért annak aspirációját nem is örökli.

A szavak alakját, fonotaktikáját tehát a nemcsak a percepció, hanem a paradigmaticus viszonyok, azaz az analógia is befolyásolja

KRATÜLOSZ

Értem már, de eszembe jutott egy probléma. Könnyen találhatunk olyan példákat, ahol a paradigmaticus kapcsolat nyilvánvalóan fennáll, de a fonétikai jegy mégsem öröklődik. Például az albioniak tengerentúli törzsénél találkozunk a lebbentés barbár szokásával. Amit az albioniak *hitting*-nek mondanak, ők *hiDing*-nek mondják.

HERMOGENÉSZ

De miért baj ez Szteriadészünknek, ó Kratülosz?

KRATÜLOSZ

Azért, mert a *hiDing* paradigmaticus kapcsolatban van a *hit* szóval, melyben *t*-t ejtenek, de a paradigmaticus viszony dacára a *t* nem öröklődik át. Most akkor számít a paradigmaticus viszony, vagy nem?

HERMOGENÉSZ

Ó, ha köztünk lehetne a homályos szavú Burdziosz! Talán ő tudná.

Vajon rejtegetsz-e még valamit a tunikád alatt, Kratüloszom?

KRATÜLOSZ

Naná hogy rejtegetek. A már sokszor emlegetett albion barbárok nyelvében, valamint tengerentúli gyarmataikon, a *tr*, *dr* csoportok másképp viselkednek, mint a *tl*, *dl* csoportok, amint azt például az eszes Kenstowiczész is feljegyezi. Az *atrocious* *t*-je aspirált, az *Atlantic*-é viszont nem. Ugyanilyen eltérésről számol be Gerfenosz a dél-kelet ibériai barbárok nyelvében. Náluk csak aspiráció marad minden olyan obstruens helyén, amelyiket nem magánhangzó vagy szonoráns követ: a *costá* például náluk [kohta].

HERMOGENÉSZ

Eddig a ravasz Szteriadész is röhögve tudná kezelni a helyzetet. . .

KRATÜLOSZ

Csak hogy éppenséggel a *tl* csoportban is eltűnik a *t*, holott itt szonoráns követi: míg az *atractivo*-t [atraktivo]-nak, az *atletico* [ahletiko]-nak hangzik.

HERMOGENÉSZ

Hivatkozhat Szteriadészünk arra, hogy az *l* más fonétikai kulcsokat nyújt, mint az *r*.

KRATÜLOSZ

Igenám, de miért csak a *t* és *d* számára eltérőek ezek a kulcsok, míg a *p*, *b*, *k*, *g* számára nem. Amíg az isteni Szeriadész megtalálja erre a kérdésre a választ, addig az a helyzet, hogy a szüllibás elmélet sokkal egyszerűbb megoldást kínál, hiszen történetesen mindkét említett nyelvben vannak *pr*, *tr*, *kr*, *pl* és *kl* kezdetű szavak, nincsenek viszont *tl*, *dl* kezdetűek.

HERMOGENÉSZ

Kratüloszom, ezzel szépen alávágsz thrák kollégánknak. Kiváncsi volnék, mi volna erről a véleménye a homályosszavú Burdziosznak.

KRATÜLOSZ

Még nagyobb bajba kerülhet Szeriadészünk, ha olyan nyelvet találunk, amelyben ugyanaz a mássalhangzó-csoport egyszer így, egyszer úgy viselkedik. Hermogenész barátom, jut-e eszedbe ilyen?

HERMOGENÉSZ

Már hogyan kedves Kratülosz. Éppen a már emlegetett belfasztoszi bölcs, Harrisz írja, hogy az albioni barbárok némelyike különbözőképpen ejti a *battery* 'elem' és *battery* 'verés' szavakat, az első *t*-je aspirált marad, a másodiké viszont glottálisszá válik. De hasonló szokásról ír a nikaiai Scheerosz is a bohémiai barbároknál. Náluk egy változó alakú előtag néha *od*-ként jelenik meg, pl. *odbručet*, máskor *ode*-ként, pl. *odebrat*. Ez utóbbi esetben a tőnek van egy másik alakja is, pl. *odbírat*, vagyis a *b* és az *r* között megjelenhet egy magánhangzó, és ez éppen abban az esetben van így, amikor az előtag a hosszabb, *ode*- alakjában járul a tőhöz. Ebbe még Szeriadésznek is beletörne a bicskája, hisz a *bručet* és a *brat* *br*-je között egyébként egyáltalán nincsen fonétikai különbség.

KRATÜLOSZ

Hát ez után a homályosszavú Burdziosz is bizony megnyalná mind a tíz ujját.

Még szerencse kedves Hermogenész barátom, hogy az általunk itt felvetett problémákra Dzsimbosz, a titokzatos keleti bölcs megtalálta a megoldást, amint azt a nemes Trubeckoj tudtunkra adja. Dzsimbosz megoldását két vastos tekercsen írja meg, ezek az alexandriai könyvtár fonológiai polcának féltve őrzött kincsei. Ott járva sokat böngésztem ezeket az iratokat és így meg tudom neked, ó Hermogenész, fejteni a titkot. . .

A papírusz itt sajnos a ráarakódott zsírpacáktól olvashatatlaná válik. Az alexandriai könyvtár pedig — mint tudjuk — szőröstül-bőröstül elpusztult. . .